

»Kosakvinteren« 1813-1814 – den halvhjertede krig

Af LARS N. HENNINGSEN

Da en armé fra flere nationer vendt mod Napoleon den 10. december 1813 passerede Ejderen nordpå, var der gået næsten 100 år, siden fjendtlige tropper sidst havde stået i Slesvig. Felttoget varede kun en måned, frem til freden i Kiel den 14. januar 1814, men det fik store følger. I Danmarkshistorien markerer Kiel-freden afståelsen af Norge; i Slesvig og Holsten blev felttoget husket som »kosakvinteren«. Hvad skete, og hvordan var stemningen i befolkningen i Slesvig ved årsskiftet 1813-14?

Nytårsdag 1. januar 1801 markerede tærskelen til et nyt århundrede. I Marie Kirke i Haderslev, byens hovedkirke, prædikede byens provst, Adolph Heinrich Strodtmann. Han mindedes det foregåede århundredes onde dage, krigsårene op til 1720, hjemsøgelse af kvægstæder, oversvømmelser, hårde vintre og brande. Mest dvælede han dog ved, at kongerne siden 1720 havde sørget for fred og i århundredets løb havde gjort Danmark til et begunstiget hjemsted for oplysning, velfærd og frihed. Mens hele Europa stod i krigsbrand, kunne den danske konges undersåtter samle sig om nyttige forretninger og åndens dannelse og gå fremad i stadig større lykke og fuldkommenhed.¹ Tonen i Strodtmanns prædiken var typisk for stemningen frem til år 1800. En afslappet tiltro til fred og velstand og gode forhåbninger herskede overalt.

Springer vi frem til nytår 1814, var verden blevet en helt anden. Først i december 1813 blev monarkiet invaderet sydfra af fjendtlige tropper anført af den svenske kronprins Karl Johan. Egentlig var Karl Johan en gammel kending i hertugdømmerne. I 1808-09 havde han været i landet som fransk marskal, Jean Baptiste Bernadotte, prins af Ponte Corvo, anfører for 32.000 franske og spanske tropper, som skulle beskytte Danmark og angribe Sverige. I 1810 var han valgt til svensk tronarving, og som sådan påtog han sig at opfylde en drøm, som hans forgængere på den svenske trone havde kæmpet for: at vinde Norge for Sverige. Den 5. april 1812 var der blevet indgået en svensk-russisk forbundstraktat: Sverige havde lovet at stille 25-

Prins Friedrich af Hessen-Kassel (1771-1845) var søn af statholderen i Slesvig og Holsten, Karl af Hessen-Kassel, og svoger til Frederik 6. Han havde en lang karriere bag sig, før han blev kommanderende general i hertugdømmerne og i 1813 fik en vigtig plads i opgøret med Karl Johan. Som 13-årig blev han generalmajor, i 1788 deltog han i det kortvarige danske felttog i Sverige, fra 1800 var han guvernør for den vigtige Rendsborg fæstning. 1810-13 var han vicesatholder og kommanderende general i Norge. 1836-42 efterfulgte han sin far som statholder i hertugdømmerne. Residensen Gottorp anes i baggrunden på dette litografi fra 1839. Gengivet efter Mats Dahlbom m.fl.: Spelet om Schleswig-Holstein, 2008.

30.000 mand mod Napoleon i Nordtyskland mod løfte om at få Norge overladt fra Danmark. Kunne målet ikke opnås ad diplomatisk vej, havde Karl Johan lov til, med hjælp af russiske tropper, at fremtvinge afståelsen ved magt. England havde accepteret aftalen, og Karl Johan havde således fået frit spil over for Danmark. Aftalen lod sig bedst gennemføre ved et angreb mod Holsten og Jylland. Den 3. september

1813 fulgte en dansk krigserklæring mod Sverige, og der blev opstillet et såkaldt Auxiliær-korps på ca. 11.000 mand anført af Frederik 6.s svoger, prins Friedrich af Hessen-Kassel, en søn af statholderen i Slesvig og Holsten.²

Folkeslaget ved Leipzig den 15.-18. oktober 1813 blev det endelige knæk på Napoleons europæiske sejrstog. De allierede hære optog forfølgelsen vestpå mod Rhinen. Karl Johan rykkede nordpå med den såkaldte Nordarmé af ca. 35.000 svenske, preussiske og russiske tropper, herunder kosakker under general Tettenborn, for at befri Nordtyskland, og især for at gennemføre hærchefens »private« mål: at presse Frederik 6. til at opgive Norge. Felttoget havde i første omgang Holsten som mål.

Holsten besat

Den 26. november gik Karl Johan over Elben og nærmede sig Danmark. Friedrich af Hessen-Kassel valgte retræten på grund af sin talmæssige underlegenhed og søgte mod Kiel og videre til fæstningen Rendsborg. Den 2. december nåede Karl Johan Ratzeburg, den 6. december Oldesloe i Holsten. Den 7. december kom det til en træfning mellem danske og svenske ved Bornhöved på vejen nordpå. Tabene var op mod 80 på dansk side, lige så mange på svensk side. Tettenborn blev sendt vestpå for via Ditmarsken og Frederiksstad at omringe de retirerende danske.

Opstandelsen i det danske Holsten var næsten grænseløs. »Så var da det skrækkelige øjeblik kommet, da det lykkelige og velsignede Holstens skønne egne skulle oversvømmes af fjendtlige folk; ... så måtte dette skønne Holsten da tjene til, at en udenlandsk fyrste kunne nå sine ærgerrige hensigter«, skrev en lübsk embedsmand, da Karl Johan overskred grænsen til Holsten.³

»60.000 mand tropper står på holstensk grund, mindst 60.000 mand er i anmarch og vil snart betyde total ødelæggelse«, skrev ejeren af godset Ahrensburg lige uden for Hamborg, grev Schimmelmann, den 8. december 1813 til ridderskabets formand og foreslog at rette henvendelse til den svenske kronprins for at opnå skånsel.⁴ Befolkningen var i panik, ikke mindst fordi de fremmede tropper også omfattede de angiveligt vilde kosakker kommanderet af den legendariske general Tettenborn.

Den 9. december opslog Karl Johan sit hovedkvarter i Oldesloe, og

det blev klart, at der var tale om en regulær besættelse. Karl Johan udstedte en proklamation til Holstens beboere og forklarede sit anliggende:

»Beboere af Holsteen! Først efter at Eders Regering gjentagne Gange har viist de forbundne Magters Forslag tilbage og har vægret sig ved at gjøre fælles Sag med det hele øvrige Europa, først efter frugtesløse Forsøg paa at jevne Sagen fredeligt rykker den forbundne Hær ind over Eders Grænse. I Kraft af de mellem de forenede Magter afsluttede Traktater er Norge forenet med Kongeriget Sverrig. ...; men Danmark har viist Alt fra sig. Nu bliver Holsteen taget i Besiddelse og betragtet som Pant for Norges Afstaaelse til Sverrig. Beboere af Holsteen! Tager ikke Deel i disse politiske Tildragelser! De fredelige Indvaanere ville finde Beskyttelse, de urolige blive straffede. Armeen vil iagttage den strengeste Mandstugt. Til Landets indre Forvaltning og for at varetage Eders Interesser skal der blive nedsat en midlertidig Regeringskommission af Eders kundskabsrigeste, hæderligste og meest velhavende Medborgere. Denne have I at lyde i Alt, hvad der efter Omstændighedernes Bydende vil paalægges Eder.«⁵

Samme dag nedsatte svenskerne en provisorisk forvaltningskommission, som skulle medvirke til, at de nødvendige forsyninger blev fremskaffet til hæren, og at byrderne blev fordelt ligeligt. Kommissionen fik rådighed over politi, post og transportmidler, og en krigsskat på 1 mio. rdl. blev udskrevet.

Det var et værdifuldt pant for Norge, Karl Johan havde taget, et rigt landskab, vel nok det eneste i Tyskland, som hidtil ikke var hjem-søgt af Napoleonskrigens rædsler.

I en samtidig publikation søgte den tyske publicist August Wilhelm Schlegel at få holstenerne med i den tyske samlingsbevægelse mod Napoleon. Han agiterede for etablering af et kimbrisk kongerige, der kunne bane vej for hertugdømmernes løsrivelse fra Danmark. Men intet tyder på, at det svenske fremstød fik holstenerne til at vende sig mod tilhørsforholdet til det danske monarki. De holstenske godsejere, som blev udskrevet til at varetage den svenske kronprins' regeringskommission og forvaltningskommission, gjorde det nødtvunget. Landsdelens materielle interesser vejede tungt, de fandt det rigtigt at medvirke til at få landet og sig selv helskindet gennem trængslerne, vel at mærke som fortsat del af den danske helstat. Invasionen fik ikke holstenerne til at stille spørgsmålstejn ved det bestående forhold til den danske konge.⁶

Den danske sejr ved Sehested den 10. december 1813 blev i 1822 mindet med et fornemt fem meter højt monument, en obelisk af bornholmsk sandsten på en granitsokkel prydet af fire bronzeplader og omgivet af et jerngitter med 12 kanoner. Sydsiden bærer Frederik 6.s monogram indrammet af krigsemblemer. Foto: Martin Bo Nørregård.

Efter den første træfning ved Bornhöved trak de danske styrker sig tilbage mod den beskyttende fæstning Rendsborg. På vejen udkæmpede de den 10. december sejrrigt et slag ved Sehested lige nord for kanalen på slesvigsk grund. 8-10.000 danske mødte 4.000 allierede tropper og kunne slå sig igennem til Rendsborg. De danske tab var 66 døde og 336 sårede, vistnok lige så mange på allieret side.

Det gode resultat ved Sehested virkede naturligvis opmuntrende på de kræfter i den danske hær, som ønskede en kraftfuld optræden mod fjenden. Sådanne stemninger fandtes også i Slesvig i den almindelige befolkning, som var opskræmt over fjendens fremtrængen. I Flensborg kunne man den 24. december i *Flensburgsches Wochenblatt* læse et digt dateret 11. december, dagen efter slaget. Poeten J. vaklede mellem håb og bekymring (her oversat ved forfatteren og som original tekst):

*Skal jeg kæmpe mod den flod og storm,
Eller krumme mig blot som en orm?*   Soll ich kämpfen gegen Fluth und Sturm,
Oder mich nur krummen, wie der Wurm ...?

*Kæmp, siger den høje ånd i mig,
Kæmpe modigt! Det vil sømme dig.
En fej tøven hæster skam og hån:
Sejr og frihed det er kampens løn.*   Kämpfe, spricht der hohe Geist in mir,
Kämpfe muthig! Das geziemet dir.
Feiges Zagen erndtet Schmach und Hohn:
Sieg und Freyheit ist des Kampfes Lohn.

*Og jeg føler mig til handling stærk;
Helteild den fylder puls og marv.
Og jeg ser så underfuldt et billed
Selve himlen rækker mig et sværd og
skjold.*   Und ich fühle mich zu Thaten stark;
Heldenfeuer schwellet Puls und Mark.
Und ich seh' ein wundervolles Bild:
Selbst der Himmel reicht mir Schwerdt und
Schild.

Broder – op! Og følg mig nu til kamp!   Bruder, Auf! Und folget mir zum Kampf!⁷

Uanset udfaldet ved Sehested havde Karl Johan nu Holsten i sin magt, kun fæstningerne Rendsborg, Glückstadt og Frederiksort var endnu på dansk hånd, og allierede tropper spredte sig over Holsten. Det sydligste Sydslesvig blev også besat.⁸

Slesvig delt

Den 15. december blev indgået våbenhvile frem til 29. december. De allierede skulle trække sig tilbage til syd for en linje fra Egernførde syd om Slesvig til Husum. Glückstadt og Frederiksort kunne angribes af Karl Johan, hvis han ønskede det.⁹ Tettenborns tropper blev forlagt til Ejdersted med hovedkvarter i Tønning. Fra Husum gjorde 150 kosakker et raid på et par dage til Tønder og helt op til Ribe, vel mest for at rekvirere rigelige mængder af klæde og støvler.¹⁰ Det lille søbatteri ved Vollerwiek på sydkysten af Ejdersted blev erobret af kosakkerne den 15. december, Frederiksort den 19. december. Glückstadt blev bombarderet og holdt sig til kapitulationen den 5. januar 1814, selvom skaderne var begrænsede og forsyningerne slet ikke opbrugte.¹¹

På dansk side samledes stridskræfterne ved Lillebælt på Fyn, et muligt kommende forsvar skulle finde sted nord for Haderslev ved Kolding og Middelfart. Den 25. december blev våbenhvilen forlænget frem til 5. januar.

Hvad ville det ende med? Befolkningen var opskræmt og ønskede fred, rygterne svirrede. I Flensborg digtede poeten A. nogle strofer,

Under Karl Johans besættelse af Holsten lå omkring 11.000 danske soldater indesluttet i Rendsborg som en belejret dansk enklave. Uden om voldene var bygninger og bevoksning hugget ned, og forsyningssituationen var vanskelig. På Fr. Brandts foto fra o. 1865 ses fæstningsporten ved Kongegade. Den blev nedrevet i 1881/82, og også resten af fæstningsanlægget blev sløjft i de følgende år. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

som blev gengivet i byens ugeblad den 31. december. Han stod helt bag den danske konge (her oversat ved forfatteren og tysk original):

Løft nu skyens slør for os,
Ulykstruet nye år!
Tungsindsfuldt, bange, trykket,
Rædslens fjendeskaer truer!

Kun eet ønske fylder hvert et bryst:
Fred for vores fædreland!
Ak med den bortflyvne fred,
Hver en glæde er forsvundet,
Hver en yndig ro bortsvandt!

Lüfte deinen Wolkeschleier,
Unglückdroh'ndes neues Jahr!
Schwermuthsvoll, bang und beklommen,
Schrecken droht der Feinde Schaar!

Nur E i n Wunsch schwellt jeden Busen:
Friede unserm Vaterland!
Ach, mit dem entflohnem Frieden,
Alle Freuden sind geschieden,
Jede holde Ruhe schwand!

*Vil dig krigsforbandelse skåne
dyre, faderlige dal?
Fører våbens ro til fred?*

Wird dich Kriegsfluch verschonen,
Theures, väterliches Thal?
Führt der Waffen Ruh' zum Frieden?

*Ej for lande at erobre
Fredrik drog i kampen ud!
Men at fædrearven hans
ej af fjenden skal forbandes,
Derfor hæver han sit sværd og skjold!*

Nicht um Länder zu erobern
Frederik zog in's Kampfgefeld!
Daß sein väterliches Erbe
nicht des Feindes Fluch verderbe,
Darum hebt Er Schwerdt und Schild!

Digterkollegaen J. i Flensborg var enig:

*I strømme af blod og tårer,
Når hæmmer I jeres løb?
Når står du lys af det skønne
Du gyldne fred dog op?*

Ihr Ströme Bluts und Thränen,
Wann hemmt ihr euren Lauf?
Wann gehst du, Licht des schönen,
Des goldnen Friedens auf?¹²

I nytårsnummeret af ugebladet *Lyna* i Haderslev udfoldede teologen Johannes Andreas Wulff lignende tanker om freden:

Den Flygtede
Din Palme visned, da du var borte;
Thi hvor du savnes, voxer intet meer;
Men hist bag Krigens sprængte Rædselporte
Staaer nu Fordærvelsen og skoggerleer.

O! skal vor Længsel da din Huldhed møde
I dette Aar som nu alt føder sig?
Det gamle gik i Blod indtil det døde,
Maae snart det nyligfødte favne dig?
O kom, at Svalen snart igjen kan bygge
Her – overalt – tryk under Tagets Skygge!¹³

I Øster Løgum mellem Aabenraa og Haderslev gik pastor Peter Kier på prædikestolen nytårsmorgen 1814. »Gud, hvor var jeg angst, da nytårsmorgen oprandt. Jeg begyndte min nytårsprædiken med ordene: Vi er så bange, Herre, forbarm dig over os! – En pinlig uvisshed om vor situation ængstede os endnu mere. I de første dage af det nye år hastede store skarer af hine horder os forbi indtil Jyllands grænse. Det syntes, som om et slag kunne blive udkæmpet i vor egn. Samtidig var der indtrådt en meget heftig vinter. Ak, tænkte jeg, hvor let kan det ske, at vi med vore små børn jages af huse. Så må disse kære, ja vi alle omkomme, thi hvorhen kan vi gå og gemme os? Ængstet af sådanne tanker gik jeg da ind i min kirke, knælede ned ved

Pastor Peter Kier i Øster Løgum (1771-1834). Billedet er malet af sønnen Hans Andreas Kier og her gengivet efter Peter Kier: Atlas over Øster Løgum sogn (1987).

alteret og bad af hjertet til Gud: Alviise, led dog det truende tordenvejr bort, Dæmp den frygtelige krig, giv os ro, bandlys frygten. Eller er dette din vilje, at vi skal lide, så giv os kraft til at tåle. Og skal vi dø, så foren os igen i dit rige, hvor ingen ufred mere opstår!«¹⁴

Peter Kier stod ikke ene med sin frygt. Over hele Slesvig gemte befolkningen deres værdisager bort i disse dage i frygt for, hvad der måtte komme. I Gettorf i Dänischwohld gemte pastor Clausen sit linned i en adelsgrav i kirken, kontanter i murværket og sølvtøj i et ovnrør.¹⁵ I Eggebek mellem Slesvig og Flensborg gravede præsten sit sølvtøj ned.¹⁶ På Augustenborg gjorde hertuginde Louise Augusta det

samme, Sønderborgs byarkiv blev sendt til Augustenborg, og byers og regimenters pengekasser blev sendt i sikkerhed. I Haderslev skjulte den tilflyttede diplomat Johann Georg Rist det bedste linned under taget og sølvtøj og penge under et gulvbræt i soveværelset.¹⁷ I Christiansfeld blev penge og kostbarheder gravet ned og indmuret.

Befolkningen i de besatte områder i det sydligste Slesvig og i Holsten fik indkvarteringerne at føle. Da kvalerne et par måneder efter var overstået, og der skulle indberettes om skaderne, skrev mange præster dramatiserende beretninger om forløbet. I sognene syd for Rendsborg havde frygten været stor. »Den fjendtlige hær var stor, dens foranstaltninger var frygtelige, og prinsen af Sverrig havde, koste hvad det koste ville, ikke opgivet sit forsæt om at erobre Rendsborg og oversvømme hele landet, udsuge det og hensætte det i mangel og fattigdom, for at tvinge den danske konge til fred efter sin vilje«, skrev pastor Thode i Nortorf sydøst for Rendsborg. 7.000 mand havde der været i sognet, de havde glædet sig til lutter vellevned i det rige og ubeskadigede Holsten. »De vilde horder fra alle nationer, som havde lovet sig lutter vellevned i Holsten, blev rasende, de stjal, røvede, brugte vold og plyndrede indbyggerne. Nortorf og hele egnen er blevet forarmet«, konkluderede han i sin indberetning den 3. februar 1814. »Du arme Holsten, hvor er du nu kraftesløs og afkræftet!«, lød den almindelige klage. Samtidig måtte mange præster dog også indrømme, at det kunne være gået meget værre. De indkvarterede officerer opførte sig upåklageligt og holdt god mandstugt. Flere præster tilbragte mange muntre stunder sammen med de indkvarterede officerer, som nød indkvarteringen i det fredelige Holsten med vin og god mad. De fremmede optrådte som oftest venligt, i Westensee havde et helt hoboistorkester spillet op til bryllupsfest i præstefamilien.¹⁸

I Husum modtog byens repræsentanter fjenden med en erklæring, som betonedede, at byen var militærfri, zar Alexanders fødselsdag blev fejret med middag for officerer og embedsmænd, byen blev illumineret, den spenderede en gave på 1.000 rdl. på den fremmede kommandant og illuminerede, da Tettenborn ankom.¹⁹

De byrdefulde rekvisitioner var en realitet, og ligeså de mange besværligheder med de fremmede tropper. Det fjerner dog ikke indtrykket af, at de ramte områder slap nådigt. Svenskerne optrådte med største disciplin, beskedenhed, orden. Kosakkerne viste mandstugt og godmodighed, og der kunne ikke berettes om drab. I Ejdersted havde

kosakkerne til opgave at demolere det danske søbatteri i Vollerwiek, men de optrådte ikke plagsomt og udviste skånsom behandling.²⁰ I Gettorf i Dänischwohld opførte de indkvarterede svenskere sig fint, og præsten nød den kultiverede svenske obersts medbragte spiritus. Der blev da også gensynsglæde, da svenskerne senere kom på afskedsbesøg ved tilbagetrækningen efter freden. Præsten blev inviteret til at besøge dem hjemme i Sverige.²¹ Det lovede egentlig godt for områderne nord for demarkationslinjen.

Besættelsen af Holsten og det sydligste Slesvig var sket for at lægge pres på Frederik 6., men kongen lod sig ikke umiddelbart afskrække. »Man kan endnu plyndre Slesvig og Jylland; men man kan ikke tage Norge fra mig, hvis jeg ikke vil bortgive det,« udtalte kongen ved juletid.²² Modparten Karl Johan var på den anden side ikke til sinds at slippe sit pant billigt: »Hvad giver man mig for Holsten og de dele af Slesvig jeg har besat?«, spurgte den svenske tronfølger i Kiel juleaften.²³ Det var en trussel om fjendtlig fremrykning, når våbenhvilen udløb den 5. januar.

Frederik 6. forberedte sig tilsyneladende på det værste. Den 3. januar 1814 flyttede kongen hovedkvarteret til Middelfart på Fyn, 4. januar forlod statholderen Slesvig for at slutte sig til kongens tropper nordpå. De danske styrker med ammunition og kanoner og krigskasser blev trukket nordpå til Kolding-Middelfart, våben fra kystmilitsen blev befalet transporteret til Fyn, fra Sjælland blev militær overført til Middelfart-området, officerer undersøgte forsvarsmulighederne, hvis det skulle komme til kamp. Samtidige kilder fortæller, at begejstret fædrelandskærlighed viste sig mod den gamle arvefjende.²⁴

Alle steder var folk i alarmberedskab før våbenhvilens udløb den 5. januar, og rygterne gik. »Vore tropper har trukket sig ud af Slesvig nordpå, og kongen samler en stor armé dér. Netop nu erfarer jeg, at fjenden rekvirerer skrækkelige forsyninger. Hvad vil der ske med os her i midten, hvis det ikke kommer til fred. O Gud, forbarm dig over os«, skrev provst Callisen i Slesvig-Frederiksberg allerførst i januar.²⁵ Den tidligere danske gesandt Johann Georg Rist, som havde slået sig ned i Haderslev, mente, at to vigtige provinser blev ofret til fjenden uden kraftanstrengelse, og frygtede at blive prisgivet en barbarisk fjende.²⁶ Den 6. januar udstationerede inspektøren på Gråsten Gods en vagtmand i Flensborg for at kunne få varsel i god tid om en fremrykning, han lod grænsepæle opsætte ved godsets grænser i et forsøg på at holde de fremmede borte, og på slottet i Gråsten blev taget

alle mulige forholdsregler for at redde mest muligt, hvis de frygtede kosakker alligevel skulle dukke op.²⁷ I Haderslev blev gods sendt nordpå i sikkerhed. Man ventede en fjende på 45.000 mand, tøjlesløse bander.²⁸ I Christiansfeld blev penge og kostbarheder gravet ned og indmuret.²⁹

Slesvig besat

Da våbenhvilen udløb den 5. januar, blæste en frygtelig storm fra øst, sneen væltede ned, en isvinter med kulde og mandshøj sne lagde sig pludselig over Slesvig. En svensk bulletin proklamerede, at den kimbriske halvøs byer ville opleve lykke og velstand, når de kom under allieret styre og blev fri af kontinentalspærringens ødelæggende virkning.³⁰ Tettenborn og hans fire regimenter af omkring 2.000 Don-kosakker var kendt for deres hurtighed. De brød op fra Ejdersted, og allerede natten mellem den 5. og 6. januar sprængte de ind i Slesvig by. Den 6. nåede kosakkerne Flensborg, dagen efter Aabenraa og den 8. januar Haderslev. I deres spor fulgte svensk kavaleri. Ved ankomsten til hver ny by spurgte de indtrængende som det første efter kongelige effekter og papirer og bad om oplysning om mulige militærpersoner, og måske allervigtigst: Man rekvirerede landkort over Fyn og Jylland, til brug for den videre færd. En repræsentant for den svenske kronprins ledsagede general Tettenborn for at holde orden og modtage besværinger.

Kosakanføreren Tettenborn var ikke kosak, men tysker fra Rheinfranken. Indtil 1812 stod han i østrigsk tjeneste, af zar Alexander 1. var han 1813 udnævnt til general for befrielsen af Hamborg. Senere frem til sin død i 1845 fik han en karriere som diplomat.³¹ Også hovedparten af kosakofficererne var tyskere og af helt anden type end selve kosaktropperne, som var omgærdet af et rygte om brutalitet og barbari. Tettenborn selv var nok en kultiveret mand, men samtidig berygtet som stolt og pirrelig.

I alt rådede fjenden over 50.000 mand.

Intetsteds mødte de militær modstand. Slesvig nord for Rendsborg var blottet for dansk militær, når bortses fra 800 mand på Als. Først ved Vonsild ved hertugdømmets nordgrænse kom det til mindre fægtninger.³² Kontrasten til 1801 og 1807 er åbenbar. I 1801 havde slaget på Københavns Red efterladt en dansk-patriotisk begejstring, i 1807 fandt hadet mod englænderne udtryk i patriotisk forsvarsvilje,

der blev bygget kanonbatterier og kanonbåde på stribe, og borgerværnene trådte an til forsvar. I 1812-13 blev der organiseret en landstorm, og en pligtig kystmilits var trådt i virksomhed. Men i vinteren 1813-14, da fjenderne virkelig kom til Slesvig, blev melodien en helt anden. Der blev ikke udleveret våben, og intetsteds blev det forsøgt at modgå fjenden, snarere mødte de stedlige civile autoriteter frem som modtagelseskomiteer for at opnå så lempelige besættelsesvilkår som muligt. De søgte på forhånd at skaffe sig velvilje hos den sagnomspundne general Tettenborn.

I Aabenraa bød borgmester Schow, to rådmænd og to deputerede borgere generalen velkommen ved indgangen til byen. Det blev nådigt optaget, og generalen forsikrede, at der ikke ville blive krummet et hår på byen.³³ I Haderslev drog amtmand og magistrat den pirrelige mand i møde. Det viste sig klogt, Tettenborn optrådte med godt lune og høflig og opfyldte alle ønsker om mildnelse af rekvisitionerne.³⁴ I Christiansfeld blev Tettenborn den 9. januar modtaget i Brødre-menighedens Hotel af menighedens forstandere, han tilsikrede byen beskyttelse; i søstrehuset blev indlagt en sauvegarde for at berolige fruentimmerne.³⁵

Flensborg fik derimod at føle, hvad der kunne ske, hvis man irriterede den fremmede storhed. Ganske vist anviste magistraten på forhånd et af byens mest veludstyrede huse som kvarter for generalen og sørgede for »forfriskninger« til ham. Men bystyret nedlod sig ikke til at drage ud til byporten i samlet flok for at byde ham velkommen. Det hævned sig. Tettenborn blev sur. Han drog ikke ind i det fine hus, der var anvist ham som kvarter, men søgte til det hus, der var tiltænkt chefen Karl Johan, og derefter udvalgte han sig på egen hånd et gæstgiveri. Rasende lod han borgmesteren vide, at der ville falde 100 slag med kantschuh/rempisk, hvis han viste sig for generalens øjne, og han krævede, at der på tre timer skulle leveres 6.000 alen klæde og 100 heste til tropperne. Da det endelig kom til et personligt møde, fandt kosakgeneralen det for godt at tage mod de angerfulde mænd fra bystyret liggende på sin sofa. Han overfaldt byens mænd med de værste skældsord og trusler. Deres optræden ville komme til at koste byen 200.000 rdl., råbte han. Alligevel slap byen med forskrækkelsen.³⁶

Generelt gjorde byerne, hvad de kunne for at undgå kaos. Byerne sørgede på forhånd for forsyninger fra oplandet og forberedte indkvarteringsbilletter for at undgå forvirring i indkvarteringen. Men

Denne farvelagte akvarel af kosakker på torvet i Tønder er malet i 1821 og er en af flere identiske billeder af de farverige fremmede. Den fastholder mindet om de mærkelige besøgende, som overraskede alle med deres væremåde og våben, og som nogle steder valgte at bivouakere under åben himmel trods den hårde vinter. Foto: Museum Sønderjylland-Kulturhistorie Tønder.

tropperne lod som oftest hånt om sedlerne og indkvarterede sig, som det nu var muligt, eller de bivouakerede i det fri. Ud over de nødvendige store mængder mad og drikke og fourage til hestene blev der rekvireret tusindvis af alen mundering. I Husum-Frederiksstad lod Tettenborn sine folk godt udstyre, og han sendte kosakker helt op til Tønder, hvor de rekvirerede tusindvis af alen klæde, støvler og strømper og mange slags munderingsudstyr. I Haderslev lagde den kyndige diplomat Rist mærke til, at kosakkerne var flot uniformeret i klæde fra Husum og Frederiksstad.

For befolkningen blev besættelsen forbundet med masser af besvær – rekviritioner, indkvartering, tummel og uro. Frygten for de

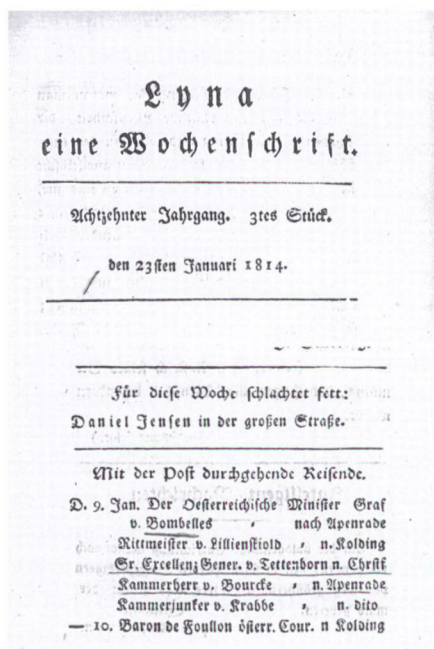
fremmede var på forhånd stor. Det var jo helt usædvanlige gæster, kirgis-taterer og kaukasiere, som man ventede ville optræde som tøjlesløse, plyndrende og røvende bander. Men da det kom til stykket, optrådte kosakkerne roligt og godmodigt, børnevenligt og gudsfrygtigt, tidvis uartigt og som modvillige drenge. Med forbløffende hårdførhed bivuakerede de i det fri.

Fred i sigte

Det blev en halvhjertet krig. Set fra en bagklog eftertid var frygten i befolkningen overdrevet. Karl Johan var under pres fra sine allierede for at få ham væk fra hertugdømmerne, så han kunne indgå i felttoget vestpå mod Napoleon. De allierede havde ikke interesse i, at der blev gået for hårdt frem. Det var ønskeligt at få Frederik 6. med i det fortsatte felttog mod Napoleon og få aftalen om Norge på plads uden blodsudgydelse. Karl Johan selv gjorde sig mange tanker om delingsforslag for den danske statsdannelse, men Norge var det primære for ham. »Nordens blod er altfor kostbart til at udgydes i en borgerkrig og som andet kunne man ikke betragte en længere krig mellem Sverige og Danmark«, skrev han til den danske overgeneral Friedrich af Hessen-Kassel den 12. december 1813.³⁷ På diplomatisk plan var der tidligt forhandlinger i gang, som pegede på, at Frederik 6. var villig til at svigte Napoleon og gå med på en aftale om Norge, og det gjorde et målrettet militært fremstød mod Danmark meningsløst.

Den 3. januar, da det endnu var uvist, om det kunne komme til krig, opslog Frederik 6. sit hovedkvarter på herregården Hindsgavl ved Middelfart. Den 7. januar bøjede han sig for besættelsespresset og gik ind på det svenske krav om Norges afgivelse. Den danske diplomat Edmund Bourke blev straks sendt til Kiel for at gennemføre de afsluttende forhandlinger. Det var et varsel om fred. Da Bourke den 9. januar kom gennem Haderslev på vej sydpå, sivede fredshåbet til hans kollega Rist, som opholdt sig i Haderslev, og til inderkredsen af officerer i Haderslev. For disse folk stod det dermed klart, at besættelsen nu snart ville blive afblæst.

For almindelige folk, som ikke havde adgang til den slags informationer fra diplomatiet, så det anderledes ud. De vidste stadig ikke, hvilken retning det gik, og måtte leve i frygt lige til sidste øjeblik. I Haderslev gjaldt det f.eks. en embedsmand som den stedlige herredsfoged L.³⁸ Rist har fortalt om hans utilfredse reaktion over at være

D. 12.	Kammerjunker v. Ledebau	n. Apenrade
	Adjutant v. Coch	n. Kolding
— 14.	Graf v. Schack	n. Gramm
— 15	Kbr. u. Amtmann v. Ahlesfeld	n. Apenrade
— 16.	Kammerjunker v. Krabbe	n. Kolding
— 17.	Er. Excellenz. Gener. v. Tettenborn nebst Suite	n. Apenrade
	Lieutenant v. Mourier	n. Kolding
	Rittmeister v. Neke als Cour.	n. Apenrade
	Eine Königl. Staffette von Apenrade nach Mittelfart	n. Kolding
	Ballisch aus Hamburg	n. dito
	Kbr. u. Amtmann v. Stemann aus Apenrade	n. dito
	Capitain v. Steffens	n. dito
	Secretair Hagedorn	n. Apenrade
— 19.	Schlichting u. Andresen a. Hensb.	n. dito
	Er. Er. Gener. v. Lawast	n. Kolding
	Brechn u. Wooyer a. d. Fremde	n. dito
	Eine Königl. Staffette von Kiel nach Mittelfart	n. dito
	See-Capitain v. Krieger	n. dito
	Capitain v. Wegener	n. dito
— 20.	Kammerjunker v. Krabbe	n. Apenrade
	Capit. v. Steffens	n. dito
	Baron v. Brede und Sparre Schwedisch. Couriere	n. Kolding
	Graf v. Schack	n. Apenrade

Haderslev-ugebladet Lynas liste over rejsende gennem Haderslev i dagene fra 9. januar 1814 afslører både militære bevægelser og diplomati frem til freden i Kiel 14. januar. Under 9. januar ser man den fjendtlige general Tettenborn på vej til Christiansfeld og den danske chefforhandler Bourkes rejse sydpå til de afgørende forhandlinger i Kiel. Efter freden drog Tettenborn igen sydpå den 17. januar, og omvendt gik stafetter nordpå til kongen i Middelfart med fredsaftalen fra Kiel. Foto: Landsarkivet for Sønderjylland.

holdt uden for de vigtige informationer: »Hver time ankommer og afgår kurerer; men jeg får ikke noget at vide', sagde han til mig med bitter resignation og trak på skuldrene.«³⁹

Men inderkredsen vidste tilstrækkeligt. Den 10. januar vendte Tettenborn sin vogn sydpå fra Christiansfeld og indlogerede sig i Haderslev. De to parters repræsentanter tog forskud på freden. Den danske diplomat Rist fandt sit sølvtøj frem fra skjulestedet og holdt den 12. januar fin middag for generalen. »Vor gode kokkepige og min gode vin gjorde god virkning«, beretter han.⁴⁰ I Christiansfeld fejrede kosakkerne det russiske nytår den 13. januar med musik og march gennem gaderne.

Den 15. januar blev freden underskrevet i den Buchwaldske gård i

Dänische Straße i Kiel: Norge skulle afstås, og Frederik 6.s lande til gengæld straks rømmes. Alle rekvisitioner og kontributioner skulle straks ophøre. Fra den 18. januar måtte fremmede tropper ikke lade sig se nord for Slesvig. Ufortøvet blev aftalen sendt med stafet til ratifikation i kongens hovedkvarter i Middelfart. Nu kunne der festes helt åbent. I Haderslev mødtes de høje militære til bal, og Tettenborn skal ved den lejlighed have udbragt en toast: »Fra nu af skal denne by ikke kaldes Hadersleben, men Friedensleben.«⁴¹ Tettenborn takkede for godt kvarter og brød selv op om aftenen den 16. januar, troppeperne fulgte efter næste morgen tidligt.

Endelig kunne også de almindelige borgere ånde lettet op. Rist huskede det senere på denne måde: »I herlig, stille frost gik vi ind til byen, hvor alle var i gang med at rense huse og gader. Igen mødte man glade ansigter midt i den almindelige uorden og ødelæggelse. I hovedkirken lå magasinstræet og hø tårnet op helt op i koret.«⁴²

Fra Haderslev foregik tilbagetøget sydpå i iltempo, uden ophold gennem Aabenraa og Flensborg. I Gråsten var den omhyggelige godsinspektør Bruhn og hans stab sluppet for den frygtede invasion af de fremmede horder og havde nu selvfølgelig lyst til at se de sagnomspundne fremmede, før de forsvandt. Den 17. kørte Bruhn derfor til Aabenraa for at få et glimt af de slemme kosakker, men da var det allerede for sent: »Vi nåede dog at se en kosakofficer og general Tettenborns køkkenvogn. Alle gader i Aabenraa var dækket med rester af fourage og hestegødning«, skrev Bruhn i sin dagbog.⁴³ Den 10. februar blev alle krigsforanstaltninger mod Sverige, England, Rusland, Preussen og Mecklenburg ophævet, og der blev påbudt en højtidelig lovsang, te Deum, i kirkerne og tak fra prædikestolene. Den 19. januar var fæstningen Frederiksort genovertaget, og efter den 22. januar Holsten rømmet. Den 26. januar overtog danskerne igen Glückstadt, den 30. januar retirerede Karl Johan over Elben, den svensk nedsatte regeringskommission takkede af, og en kongelig »Kommission til hertugdømmernes genovertagelse« trådte til. Den fik til opgave at indhente beretninger om de lidte skader.⁴⁴

Fred – og fattigdom

Atter var der fred – men hvilken fred? Norge var skilt fra Danmark og lagt til Sverige. Frederik 6. rejste af sted til kongres i Wien for at forhandle fredstidens betingelser. Alligevel var lettelsen nærmest

grænseløs. Samtidens kilder belyser stemningen og fortæller, hvordan situationen blev tolket.

Troskaben mod kongen var ubrudt. Frederik 6. blev set som den, der havde sikret freden. På kongens fødselsdag den 28. januar blev monarken hyldet med en troskab, som var upåvirket af både krig og landetab. *Flensburgsches Wochenblatt* publicerede en versificeret fødselsdagstale, hvor den stedlige over- og landretsadvokat L.A. Gülich udtrykte det danske folks glæde over fødselsdagen bl.a. med disse linjer, her oversat:

*Glæd dig, du danske folk! Din kalder du Frederik den Gode,
Og som en fader sit barn, elsker han dig, danske folk!*

Længe havde Danmark levet i fred takket være kongernes kloge politik, og da skæbnen alligevel havde ført krigen til landet, havde Danmark bestået prøven. I nødens stund havde Friedrich der Gute kastet sig i bøn til Gud og sikret freden. En sådan hersker skulle prises:

Værdigere var ej nogen fyrste, kongekronen at bære.

Frederiks krone var den kosteligste, for den var smykket af folkets kærlighed.⁴⁵

Fødselsdagen blev også fejret i Aabenraa, hvor borgmester Schow tog initiativ til, at borgerne illuminerede deres huse. Der blev opsat statsloyale skilderier, der blev affyret kanonskud, og der var bal i madam Rudebecks gæstgivergård.⁴⁶

Freden blev fejret, da den var officiel. I Flensborg afholdtes fredsfest den 21. februar med spisning hos gæstgiver Owesen i »Altona«.⁴⁷

Normaliteten vendte tilbage, men det betød ikke tilbagevenden til den rige tid før århundredskiftet, hvor »alt hos os endnu var i flor, hvor ingen krig havde hærget vore lande eller tømt vore lommer«. Aviserne afspejlede tydeligt, at verden anno 1814 var en anden. Flensborg-ugebladet skrev om store kvaler med at få skatter og afgifter indkrævet, der var ikke penge til at udbetale løn til soldater og officerer, de måtte klare sig alene ved naturalforplejningen, hvor de var indkvarteret.⁴⁸ *Flensburgsches Wochenblatt* fandt det nødvendigt i nogle digtrefleksioner dateret 1. marts at nævne, at der også var håb midt i mørket, og at bekymringerne kunne omformes til glæde. Af krig og pest voksede forædling.⁴⁹ I Haderslev fandt ugebladet *Lynas* redaktør

*Advokat Johan Knudsen (1763-1819) var redaktør af bladet *Lyna* i Haderslev i den lange periode fra 1797 til 1819. Da statsbankerotten og krigstidens eftervirkninger fra 1813/14 lagde sig trykkende over byen, forsøgte han at opmuntre læserne og give dem ny optimisme. Gengivet efter Henrik Fangel: *Haderslev bys historie 1800-1945*, 1, 1975.*

Knudsen det nødvendigt at slå et slag for munterheden. Det ville være godt at indføre de engelske grinespil, grinning-matches, for at modvirke alt det triste. Bladet bragte artikler om det gode ved dårlige tider: de opfordrede til sparsommelighed og arbejde, de trængte det

Pastor Kier i Øster Løgum var en flittig forfatter og udarbejdede bl.a. den fine sognebeskrivelse Østerlygum Sogn kort beskrevet, som blev ledsaget af hans tegninger og panoramaer fra forskellige del af sognet.

Prospektet af kirkebyen Øster Løgum 1810 kan stå som illustration af hans beskrivelse af besværlighederne i krigsåret 1813/14 og derefter.

Gengivet efter Tage Morsings udgivelse Atlas over Øster Løgum sogn (1987).

jordiske mammon og griskhed tilbage. Tiden havde slået store sår, ramt velstand og borgerlig eksistens, alle havde lidt tab, ingen kunne se med et glad blik på fremtiden. Derfor var klager så almindelige. Men hertil måtte redaktøren sige: på ruiner vokser ingen frugter. Det gjaldt om at se frem – menneskene kunne kun så frø for fremtiden, hvis de holdt op med at forvandle nutiden til et helvede.⁵⁰

Da julen 1814 oprandt, var der fortsat god grund til eftertanke. I Øster Løgum lod pastor Kier tankerne gå til både sin menighed, sine foresatte, sit fædreland og sin konge, som nu var i Wien for at rede trådene ud: »Vi venter og haaber, at Du paa denne Rejse skal erfare, hvor lidet Landets Børn billiger Dine Omgivelser og ønsker, at de faar Afsked. Thi Pengenes Fald og Forandring, Krigens ulykkelige Udfald, Skatternes Formerelse, faar de Skyld for. Thi Norge er nu virkelig

gaaet over til Forening med Sverrig. Handelen ligger stille, og Armod og Forlegenhed er stor. Skatterne for 1813 staaer for de fleste her i Sognet ubetalte og altsaa for 1814 med.«⁵¹

Kier nævner statsbankerotten og krigens følger, som gjorde 1813-14 til et virkeligt vendepunkt. Mange udfordringer lå forude. Hvis der var grund til utilfredshed, rettede præsten den ikke mod kongen, men mod hans embedsmænd. Det var sikkert typisk. Slesvigs forhold til monarkiet og kongehuset var upåvirket. Krigen 1813-14 slog ikke revner i monarkiet.

Kosakvinteren som myte

Kosakkerne og den fjendtlige indtrængen blev den bratte afbrydelse af en lang fredstid. Frygten forud var stor, og indtrykket sad dybt i befolkningen bagefter. Oplevelsen var mindeværdig og skabte straks et marked for billeder. I marts 1814 tilbød annoncer i aviserne billedgengivelser af kosakkerne ved deres indtog i Flensborg og Husum. Der kunne også fås en autentisk beretning om slaget ved Leipzig, dér hvor Karl Johans felttog mod hertugdømmerne havde udspring.⁵²

Frygten for kosakkerne og de andre krigsfolk havde været panisk, før de kom, deres udseende og opførsel var så fremmedartet, vinteren havde været langt ud over det tilvante. Men helt overraskende fik besættelsen ikke det frygtede forløb, tværtimod forløb den forbløffende fredeligt. Alt dette var ideelt stof til mytedannelse, og faktisk kan vi se, at en myte om »kosakvinteren« begyndte at tegne sig allerede i selve krigsåret 1814.

Udgangspunktet var Slesvig by. Her udgav provsten i bydelen Friedrichsberg, Chr. Friedrich Callisen, straks i 1814-15 et lille opbyggeligt skrift, som fortalte, hvordan det pludselige vintervejr havde lagt sine snemasser beskyttende om folk og reddet dem fra de grusomme fjender. En gammel kone i byen havde den aften, hvor de fremmede var i anmarch, opsendt en bøn til Gud om redning fra de grusomme fremmede. Og se, næste morgen, da hun trak gardinet fra, var alle endnu uskadte. En uoverstigelig snemur, en gudsmur, havde lagt sig beskyttende om den gamle kones hus. Snemuren havde reddet hende for de fremmede, og det kunne kun skyldes den kære Gud. Han havde bønhørt den gamle kone. Gud selv havde grebet ind og reddet de stakkels folk fra de fremmede.⁵³

Den gode, opbyggelige historie med megen morale slog hurtigt an.

Den blev benyttet i digte af Clemens Brentano og Friedrich Rückert, den fandt vej til tyske og danske læsebøger. Det fastholdt erindringen om 1813-14 som noget helt særligt.⁵⁴ Gennem skolebøgernes beretning om gudsmuren og gamle folks fortælling om, hvad de selv huskede af begivenhederne, blev historien om »kosakvinteren« vide-regivet til nye generationer og holdt i live, i hele Slesvig til langt op i 1900-årene. At myten havde sit udspring i storpolitikken, i den svenske tronfølgers fremstød for at vinde Norge ved at angribe den danske konge i hertugdømmerne, fortonede sig derimod helt i mytens tåger. Den vinkel var langt mindre interessant end fortællingen om den slemme vinter og de slemme fremmede, som viste sig så uventet godmodige, og som så uventet hurtigt atter forsvandt igen til det store udland.

LITTERATUR

- Andersen, Poul: »'Kosakvinteren' i Gråsten«, *Sønderjysk Månedsskrift* 1980, s. 289-295.
- Andresen, Ludwig: »Fremde Truppen in Tondern 1813-1814«, *Beiträge zur neueren Geschichte der Stadt Tondern*, 1943, s. 127-138.
- Bülck, W: »Berichte über die Zustände in der Propstei Rendsburg während des Kosakenwinters 1813/14«, *Schriften für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte*, 2. rk., bd. 6, 1914-17, s. 423-432.
- Carstensen, Carsten A.: »Aus den schleswig-holsteinischen Kriegsjahren 1813/1814«, *Jahrbuch für die schleswigsche Geest* 2000, s. 155-162.
- »Chronik der Herzogthümer Schleswig und Holstein«, *Staatsbürgerliches Magazin*, bd 5, 1826: 1813, s. 251-358; 1814, s. 491-575.
- Frandsen, Steen Bo: *Holsten i helstaten. Hertugdømmet inden for og uden for det danske monarki i første halvdel af 1800-tallet*, 2008.
- Henningesen, Lars N.: »En nytårsprædiken 1801: 1700-årene i oplysningens spejl«, *Sønderjysk Månedsskrift* 2001, s. 3-8.
- Japsen, G.: *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850*, 1961.
- Juhl, B.A. og D.A. Noiesen: *Læsebog for Over- og Mellemlasser i Slesvigs danske Skoler*, 1868.
- Kaufmann, Thomas: »Kosakvinteren«, *Sønderjysk Månedsskrift* 1941, s. 169-172.
- Kier, Peter: *Min rejse gennem jordelivet*, udg. ved Jens Holdt og Hans Hejselbjerg Paulsen, 1968.
- Kienitz, Dieter: *Der Kosakenwinter in Schleswig-Holstein 1813/14*, 2000.
- Kinze, H: »General Tettenborn und seine Kosaken in Christiansfeld«, *Die Heimat* 1924, s. 262-266.
- Krafft, Dethlev Nikolaus: *Amts - und Lebenserfahrungen*, 1834.
- Lautrup, E.: *Chronik und Monographie der Stadt Hadersleben*, 1844.
- Nørregård, Georg: *Freden i Kiel*, 1954.
- Ostenfeld, J.S.M.: *Studier over Stemminger og Tilstande i Holsten (1815-30)*, 1909.
- Paulsen, H. Hejselbjerg: »Slesvigske Tilstande og Tanker omkring 1821«, *Sønderjyske Årbøger* 1956, s. 90-98.
- Rist, Johann Georg: *Lebenserinnerungen*, bd. 2, 1880.
- Rockstroh, K.C.: »Ereignisse und Verhältnisse in den Herzogtümern Schleswig und Holstein während der Invasion 1813/14«, *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, bd. 44, 1914, s. 125-219.

- Sach, August: »Die Gottesmauer vor Schleswig«, *Die Heimat* 1914, s. 7-11.
- Seidel, A: »Kriegsereignisse in Gettorf im Nordischen Kriege und 1813/14«, *Jahrbuch Arbeitsgemeinschaft Schwansen, Amt Hütten und Dänischwohld* 1938, s. 62-70.
- Sommer, J.: »Eine Mauer um uns baue!«, *Schriften für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte*, 2. rk., bd. 6, 1914-17, s. 289-300.
- Stolz, Gerd: »Kampen ved Bornhöved den 7. december 1813«, *Krigshistorisk Tidsskrift* 1/2000, s. 11-19.
- Sørensen, Carl Th.: *Kampen om Norge i Aarene 1813 og 1814*, 1871.
- Wolke, Willi: »Die Zerstörung der Seebatterie zu Vollerwiek«, *Heimatblätter Nordfriesland* 1975.

NOTER

1. Henningsen, 2001, s. 3-8.
2. Nørregård, 1954, s. 11, 12 og 16.
3. »So war denn der schreckliche Augenblick gekommen, da die schönen Fluren des glücklichen und gesegneten Holsteins von feindlichen Völkern überschwemmt werden sollten; ... so mußte denn dies schöne Holstein dazu dienen, um die ehrgeizigen Absichten eines ausländischen Fürsten zu erreichen!«, Rockstroh, 1914, s. 130 og 157.
4. Schimmelmann til prælaternes formand v. Qualen, 8/12 1813. Carstensen 2000, s. 161.
5. Citeret efter *Staatsbürgerliches Magazin*, bd. 5, 1826, s. 311f. Sørensen, 1871, s. 28f (dansk). Kienitz, 2000, s. 73 (tysk).
6. Ostenfeld, 1909, s. 15-23. Frandsen, 2008, s. 90-94. *Geschichte Schleswig-Holsteins*, bd. 6, 1960, s. 334f.
7. *Flensburgsches Wochenblatt für Jederman*, 24/12 1813.
8. Stolz, 2000, s. 11-19. Nørregård, 1954, s. 75-82. Sørensen, 1871, s. 18ff.
9. Sørensen, 1871, s. 49f.
10. Andresen, 1943, s. 127-138.
11. Kapitulationsbetingelser i *Staatsbürgerliches Magazin*, bd. 5, 1826, s. 493f.
12. *Flensburgsches Wochenblatt für Jederman*, 31/12 1813.
13. *Lyna eine Wochenschrift*, 2/1 1814.
14. Kier, 1968, s. 197.
15. Seidel, 1938, s. 66.
16. Krafft, 1834, s. 65.
17. Rist, bd. 2, 1880, s. 291.
18. Bülck, 1914-17, s. 423-427.
19. Rockstroh, 1914, s. 193-201.
20. Wolke, 1975, s. 133.
21. Seidel, 1938, s. 62-70.
22. Nørregård, 1954, s. 107.
23. Nørregård, 1954, s. 117.
24. Chronik 1814 i *Staatsbürgerliches Magazin*, bd. 5, 1826, s. 499. Rist, bd. 2, 1880, s. 290.
25. Callisen: »Chronik 1813/14«, i: Sommer 1914-17, s. 289-300.
26. Rist, bd. 2, 1880, s. 290f.
27. Andersen, 1980, s. 289-295.
28. Rist, bd. 2, 1880, s. 290ff.
29. Kinze, 1924, s. 262.
30. Chronik 1814 i *Staatsbürgerliches Magazin*, bd. 5, 1826, s. 503.
31. *Schriften für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte*, II, 6, s. 304 (Allgemeine Deutsche Biographie, bd. 40, Leipzig 1896 + bd. 37, 1894).
32. Chronik 1814 i *Staatsbürgerliches Magazin*, bd. 5, 1826, s. 501. *Åbenrå bys historie*, bd. 2, 1967, s. 126-130. Rockstroh, 1914, s. 151.
33. *Åbenrå bys historie*, bd. 2, s. 130. Rockstroh, 1914, s. 145.
34. Rist, bd. 2, 1880, s. 293.
35. Kinze, 1924, s. 263.
36. Magistratens indberetning, 27/4 1814. Rockstroh, 1914, s. 206-211.
37. Nørregård, 1954, s. 88.
38. Kan være herredsfoged i Tyrstrup herred Georg Diedrich Langreuter eller kollegaen i Haderslev herred Friedrich Christian Lassen.
39. Rist, bd. 2, 1880, s. 295 og 302.

40. Rist, bd. 2, 1880, s. 298.
41. Lautrup, 1844, s. 2.
42. Rist, bd. 2, 1880, s. 303.
43. Andersen, 1980, s. 294.
44. Arkiv i Rigsarkivet, her også skadesanmeldelser fra Nordslesvig. Arkivet er ikke benyttet i denne artikel. Jf. Rist, bd. 2, 1880, s. 303-314.
45. Freue dich, dänisches Volk! Dein nennst Du Friedrich den Guten, Und, wie der Vater das Kind, liebt er Dich, dänisches Volk! Würdiger war noch kein Fürst, die Königskrone zu tragen«, *Flensburgsches Wochenblatt*, 12/2 1814.
46. Japsen, 1961, s. 51.
47. *Flensburgsches Wochenblatt*, 19/2 1814.
48. *Flensburgsches Wochenblatt*, 26/3, 9/4, 25/6 1814.
49. *Flensburgsches Wochenblatt*, 12/3 1814.
50. *Lyna eine Wochenschrift*, 20/3, 29/5 1814.
51. H. Hejselbjerg Paulsen, 1956, s. 91.
52. *Flensburgsches Wochenblatt*, 19/3 1814.
53. Sach, 1914, s. 7-11. Sommer, 1914-17, s. 290-300. Michelsen, 1914-17, s. 301-312.
54. Kaufmann, 1941, s. 169-172. Juhl, B.A. og D.A. Noiesen, 1868, s. 65 (Gudsmuren).

Zusammenfassung

»Der Kosakenwinter« wird geschichtlich als eine bunte Erzählung über feindliche Kosaken aufgefasst, die in dem harten Winter 1813-14 Teile von Holstein und Schleswig stürmten, dann aber schon wieder bald verschwanden, ohne die von der Bevölkerung befürchteten schrecklichen Verheerungen zu verursachen. Als moralisches Lehrstück in den Lesebüchern der Volksschule und als Volkskunde wurde die Geschichte bis ins 20. Jahrhundert wiedererzählt. Dahinter verbarg sich ein grosspolitischer Verlauf mit umfassenden Folgen für Skandinavien und mit der Bevölkerung von Schleswig und Holstein als Statisten und Zeugen. Die Kosaken waren ein Teil der Nordarmee des schwedischen Tronfolgers Karl Johan, die nach der Niederlage Napoleons bei Leipzig nordwärts marschierte. Karl Johan wollte durch die Besetzung von Holstein und Schleswig Frederik 6. dazu zwingen, Norwegen aufzugeben.

Der Artikel beschreibt den Verlauf des Angriffs und der Besetzung von Anfang Dezember 1813 und schildert die Reaktionen der Bevölkerung. Es herrschte überall Furcht und die Belastung der Bevölkerung war gross, die Fremden benahmen sich jedoch überraschend diszipliniert und schonend. Parallel mit der Besetzung verliefen diplomatische Verhandlungen, die am 14. Januar 1814 zum Kieler Frieden und damit zur Abtretung Norwegens führten. Die Loyalität der Bevölkerung dem dänischen Staat und dem König gegenüber wurde durch den gesamten Verlauf hindurch nicht angefochten.